

MAHMUD EROL KILIÇ

sufi ve sanat

Makaleler - Konferanslar 2

SUFI
KİTAP

İÇİNDEKİLER

- 7 Önsöz
- 13 İslâm ve Tasavvufta Estetik
- 19 İnsan, Estetik ve Tasavvufa Dair
- 29 İslâm Sanatlarının Arka Planında Tasavvufun Rolü
- 37 Sûfi Şiirin Poetikası
- 57 *Sûfi ve Şiir* Üzerine Bir Söyleşi
- 87 Şark-İslâm Kültürü ve İtri
- 107 Ya Birçok Hayyam Var Yahut Çok Yönlü Bir Hayyam Var
- 111 Sun'ullah Gaybî'nin Şiirinde İlâhî Sarhoşluk (*Sekr*) ve Ayıklık (*Sahv*) Halleri
- 117 Anadolu Selçuklu Sanatında Tasavvufî Sembolizma I: "Tâckapı"
- 129 Blagay'daki O Tekke
- 137 El Yazmalar Şehri İstanbul
- 143 Abdulgani En-Nablusi'nin Hz. Peygamber^(sav) Medhinde Kitap İsimleriyle Kinayesi
- 149 Üç Şehir
- 151 Takriz
- 153 Her Biri Ayrı Bir Cevher Olan Çok Kıymetli Öğrenci Kardeşlerime
- 157 Anket
- 159 Sonsöz
- 161 Sûfi ve Şiir (1)
- 165 Sûfi ve Şiir (2)
- 169 Tasavvuf ve Şiir
- 175 Ekler

ÖNSÖZ

Hakk, madde ve eşyanın, zaman ve mekânın var olmasından önceki mutlak yokluk, hiçlik, bilinmezlik durumunda, “gizli bir hazine” iken kendi özünün ihtişamını seyrederek, bu özü sever ve aşk saçarak.

Bu kusursuz hazinenin bilinmesini ister ve kendi kendinin nûrunu, sûretini yaratır. Bu, Tanrısal bilincin yansıdığı mükemmel bir sûrettir.

Ârifler buna “Nûr-ı Muhammedî” der ama bundan kastedilen bütün peygamberlerin, bilgelerin, ermişlerin, insan-ı kâmil’in nûrudur. Bu nûrun içinde insanın ruhî varlığı da vardır.

Tasavvuru bile mümkün olmayan ilâhî yasalarla oluşturulan bu ilâhî nûr, bütün varlıkların özü, var olan ve olacak her şeyin tohumudur. Bütün mevcûdat o tek tohumdan doğmuştur.

Nasıl kocaman bir ağaç, küçücük bir tohumun içinden çıkıyorsa, yaratılış da *Hakikat-i Muhammedî* denen o ilk Evrensel Ruh ya da tohumun içinden çıkmıştır. İlk akıl, ilk nûr yahut insan-ı kâmil gibi adlar da alan bu ilk kozmik tohum, var oluşun göbeği, bütün yaratılışın başladığı merkezdir.

Hakikat-i Muhammedî nasıl Hakk’ın en üst tecellisi ise bu âlemde ortaya çıkmış bütün varlıklar da Hakikat-i Muhammedî’nin aşağıya doğru bir aksi, yansıması ve gölgesidir.

Vahdet-i vücud anlayışına göre Allah, bilinmek için âlemi yaratmıştır. Bilinmek ancak zuhûr ile olur çünkü zâhir olmayan bir şey bilinemez.

İşte Hak, bu yüzden bilinmeyi, karanlığı, kendi nûruyla aydınlatır.

Allah'ın kendini gördüğü bir ayna da olan bu nûr, Allah'ı tanıyıp tanıtacak olan saf bilinçtir. Bu bilince ermiş her varlık mükemmel insan, insan-ı kâmdir.

Allah, madde ve eşyanın, zaman ve mekânın var olmasından önceki mutlak yokluk/hiçlik, bilinmezlik durumunda, "gizli bir hazine" iken tanınıp bilinmeyi isteyince kendi nûrunu, sûretini yaratır ve devinim başlar.

Bu, Allah'ın ancak kendi nûruyla bilinebileceği anlamına gelir. Çünkü bu nûr, kendini ortaya çıkardığı gibi ademde, karanlıkta olanlar yani âlem de onunla ortaya çıkar.

Varoluşun anlaşılabilir başlangıcı, bu yüce nûrun gizeminde. Bu ışıktan önce, kavranılamaz olan Hakk'ın gizeminden başka hiçbir şey yoktu.

Hakk'ın ilk tenezzül mertebesi olan Muhammedî Nûr ya da insan-ı kâmil mertebesinden daha mükemmel bir mevcut yoktur. Çünkü Allah'ı ancak insan-ı kâmil bilir.

O, Hak ile âlem arasındaki berzahtır. Tıpkı güneş ve gölgesini ayıran çizgi gibi, bu çizginin aşağısında mahlûkat âlemine temas ederken yukarısında da Hak'la temas halindedir.

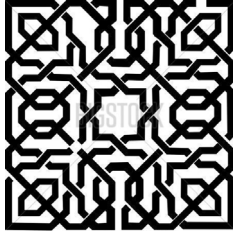
İnsan-ı kâmil, hem görünür âlemlerin yani yaratılışın, hem de görünmeyen, yaratılış öncesi âlemlerin bilgisiyle donatılmış kozmik bir bilinç ya da ruhtur.

Bu evrensel ruh, bütün diğer şeylerin ortaya çıkış zincirinin ilk halkasıdır. Ondaki hakikatlerden her biri bir alta inerek basit cevherler olarak tezahür ederler.

Böylece çevrimin, kutsal kökenden, bilinmeyen âlemden, duyularla algılanabilir, bilinebilir dünyaya inen eğrinin hareketi başlamış olur. Yani "El-Bâtın", "El-Zâhir" olur.

Yaratılışın daima zâhir-bâtın şeklinde çift taraflı olduğunu düşünürsek, evrenin maddî boyutu ile manevî boyutunun geçiş-

liliğinde kavşak noktası insandır. İbn Arabî'ye göre insan, evren kutuplarını birleştiren ve İlk Akıl'da sona eren eksendir. İlk Akıl Hak'la âlem, Âdem ise yerle gök arasında aracıdır. En kâmil insan olarak Hz. Peygamber evrenin kutbu, onun dönme eksenidir. Allah, âlemi Muhammedî Nûr denen o ilk akıldan çıkarmıştır.

Ortaçağ'ın evren anlayışı, eş merkezli kürelerden oluşurdu. Yeryüzü yani dünyamız ise bu evren tarafından kuşatılmış olarak eşmerkezli kürelerin merkezinde düşünülmüştü.

İşte bu evren anlayışı, sanatta ve mimaride kendini iç içe geçmiş geometrik şekillerin bir araya gelmesinden oluşan bezemelerle gösterdi.

Bir tohumun, çekirdeğin içinde dallarıyla, yapraklarıyla, çiçekleriyle, meyveleriyle bir ağaç vardır. Fakat bu ağaç gizlidir, henüz açığa çıkmamıştır. Onun dalları, yaprakları, çiçekleri ve meyveleri birbirinden ayrılmış değildir.

Toprağa atılan tohumdan önce bir sürgün, sonra bir fidan, ağaç ve meyvesi zuhûra gelir. Bu meyvenin çekirdekleriyle de durmaksızın çoğalır. Bütün bu ağaç ve meyvelerin kaynağı, o ilk çekirdektir. O ilk çekirdek kendinde ne varsa diğerlerine de vermiştir.

Bütün varlık âleminin çıktığı kaynak olan Hakîki Vücut'dan çıkan ilk sürgüne, "ilk taayyün" denir ki bu, kâinatta olan ve oluşacak olan her şeyin ilk tohumudur.

Yaratıcı ile kâinat arasında bir berzah ya da temel direk olan Muhammedî Hakikat, topraktan aldığı besinleri yukarıya, dal-

larına götüren bir ağaç gibi, Yaratıcı'dan aldığı gücü, kuvveti, besini altındakilere verir.

Bütün kâinat, bu İlk Akl'ın idaresi altında olduğu halde kendisi Cenab-ı Hakk'ın idaresindedir.

Mutlak Vücûd'un hakikatini idrak mümkün değildir. Hakk'ın bilinebilmesi ancak taayyün ederek diğer varlık mertebelerine tenezzül etmesiyle mümkündür. Bu yüzden "la-taayyün" mertebesinden kendindeki özelliklerin bilinmesi mertebesine tenezzül eder. Bu merteye, noktayla sembolize edilir.

Noktayla sembolize edilen bu birinci merteye, hakikattir. Onda çokluktan eser yoktur. Bu öyle bir noktadır ki ne bölünmek sûretiyle meydana gelmiştir ne de kendisi bölünür.

Noktayla sembolize edilen bu ilk tenezzül mertebesinden, Hakk'ın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı Hakikat-i Muhammedî ya da İlk Akıl yaratılır. Bu Bir'in bir iz düşümü, kendini gördüğü Akıl'dır. Yani gören de görülen de birdir.

Özetle vücûd yani varoluş bir dairedir. Ve bu dairenin başlangıcı İlk Akl'ın varlığıdır. La-taayyün ise noktadır; bütün varlıklar Bir'den, bu tek varlıktan fıskırmıştır. Allah'ın yarattığı her şey, bu dairenin çevresindeki noktalar gibidir.

Bir dairenin merkez noktasından çıkan her çizgi, çevredeki bir başka noktaya ulaşır ve hepsi birbirine eşittir. Merkezdeki nokta, kendisinden çevreye doğru çıkan çizgilerin çokluğuna rağmen ne sayıca artar ne de miktarca azalır.

***

25 Eylül 2012 tarihinde TRT, bir belgesel yayınladı. Sivas Divriği Külliyesi üzerine olan bu programda bendeniz, şifahane ve mescidden oluşan bu muhteşem külliyenin özellikle taçkapsındaki sembolizmi tasavvufî açıdan yorumlarken yukarıda okuduğunuz mukaddimeyi yapmıştım. O muayyen eserde, taş

nakşolmuş bir düşünçenin kodlarını açmaya çalışmışım. Benzer teşebbüsü, Marakeş'te yapılan bir toplantıda, Selçuklu kervansaraylarını yorumlarken yapmışım. İsfahan'daki Şeyh Lutfullah Camii'nin kubbe tezyinatını, Niyazi Mısırî'nin bir şiirini, Kazasker Mustafa İzzet'in bir levhasını, İtrî'nin bestesini yorumlarken de aynı zaviyeden hareket ettim.

Geleneksel İslâm sanatlarından şiir, kitap, hat, mimari vb. dalların anlamlandırılmasında tasavvufu bir modelleme olarak kullanan muhtelif konuşmaları bir araya getirmeyi düşündük ve elinizdeki eser meydana geldi. Şüphesiz bu çalışma, kısmî bir deneme olup bütün sanat alanlarını kapsayıcı akademik bir çalışma değildir. Bununla beraber, sanat felsefesi bağlamında düşünüldüğünde, bazı mühim noktalara ışık tuttuğu ileri sürülebilir. O ışığı yansıtabilmiş isek kendimizi bahtiyar sayarız.

Mahmud Erol KILIÇ
Tahran, 10 Ocak 2015

İSLÂM VE TASAVVUFTA ESTETİK¹

İslâm'da estetik denilince, her şeyden önce işin bir metafizik yapısı vardır. Bu yapıya baktığımızda Yaratıcı olan o Zât-ı Mutlak'ın, yaratmak istediğinde, bu yaratılış eylemini bir ölçü ve mizanla yaptığını görürüz. “*Biz bir ölçü koyduk.*” âyetinde de işaret edildiği gibi yaratılışta bir hikmet, ölçü ve mizan vardır. İşin tâ başında ve bidayetinde bir güzellik vardır.

Eğer insan, yaratılışın merkezinde yer alan bir unsur ise, bütün kâinat insanın etrafında dönüyorsa, ki biz ona âlem-i kebir diyoruz, *-insan kendini küçük sanır oysa ki onda ne büyük âlemler saklıdır-* o zaman insan, bütünüyle muhteşem bir sanat eseridir. İnsanın sîretinden sûretine yansıyan özellikleri vardır ama kökü her şeyden evvel manevî bir varlıktır. Bu manevî oluş, insanın Rabbiyle irtibat kurmasını sağlar. Onun Rabbi, kendisini “Güzel” olarak tanımlar. “*İnnallâhe Cemîlun ve yuhibbu'l-cemâl*”ın anlamı, “*Allah güzeldir, güzellikleri ve güzeli sever.*” O zaman insanın Rabbiyle olan irtibatı, özünde “Güzel” bir irtibattır.

Efendimiz^(sav) ile bize gelen ilk vahiy olan “Oku!” emrine göre, kâinattaki düzenin estetiğe yansması...

Zaman içerisinde geçirdiği dönüşümlerle biz bugün bu “Oku!” yani “İkra” emrini, sadece kıraat etme anlamına indirgemiş vaziyetteyiz. Bu manayı da içermekle beraber “İkra” fiili, sadece

1 TRT1, İslâm'ın Aydınlığında Programı, Sunan: Mustafa Efe, 2011.

kıraat etmek, bir yazılı metni, harfleri, göz yardımıyla, beyin nöronlarını kullanarak okumaya çalışma eylemi değildir. Geniş manasıyla baktığımızda “İkra” bir tür tarama, inceleme, araştırma ve anlamaya çalışma eylemidir. Çünkü “İkra” denildiğinde ve “Oku” emri nâzil olduğunda, muhatap olan insanların elinde yazılı bir vesika ve bir metin olmadığını görmekteyiz. O zaman “İkra” yani “Oku”dan maksat şudur: Kendini oku, kâinatı oku, kâinatın işaretlerini, harflerini oku. Şeyhü'l-ekber Muhyiddin Arabî bir şiirinde der ki:

*Kâinatın harflerini oku
Çünkü biz de bir zamanlar yüce harfler idik
Şimdi aşağıya indik
Kâinatın harflerini oku
Zira bu harfler sana
Okunmak üzere gelmiş birer mektuptur*

Her şey kâinatta bir mektup ise ancak bunları okuduğumuzda sahibini tanıyabiliriz.

Estetiğin insandaki kaynağı nedir?

İnsan, Rabb-i İzzet'in yaratma eylemindeki ilk muhatabıdır. Allah^(cc), “Ben ona kendi ruhumdan üfledim. Ben onu yarattım, ona bir ölçü verdim.” buyuruyor. Bir başka âyette ise, “Ben ona bütün isimlerimi öğrettim.” diyor. Binaenaleyh, âyetlere bu gözle bakıldığında ortaya muhteşem bir sanat eseri çıkmaktadır.

İnsan, fâilini ve sanatkârını da gösteren ilâhî bir sanat eseridir. Sanatın ve estetiğin bazı yönleri mevhibe-i ilâhî yani bir ilham eseridir. Binaenaleyh sanatçı ile Allahu Tealâ'nın eylemleri ve fiilleri arasında benzeşmeler bulunmaktadır. Tek farkla ki; fâni ve mahlûk olan sanatçı, yaptığı eserine bir yere kadar ruh katabilmektedir. Mükemmel bir eser ortaya koyamamaktadır. Çünkü her zaman kullandığı maddî malzemeye bağımlıdır. Bu

bir tuval, bir renk, bir ses, bir tahta, bir yazı ya da bir kâğıttır. Ancak, kullandığı bu malzemeler yaratılmış malzemeler olduğu için bunların hepsi sınırlıdır. Mutlak değildir. İnsanın ortaya koyduğu eserler, Allahu Teala'nın yarattıklarının yanında tabii ki çok sınırlı kalmaktadır.

Tasavvuf ve estetiğin ilişkisi nedir?

İslâm dini, Hz. Muhammed^(sav) Efendimize indirilmiş olan vahyin, kendisi tarafından ashabına ve inananlara tebliğ edildiği bir emanettir. Âlimler, ârifler ve düşünürler eliyle bu emanet işlenmiş ve neticesinde dinimizin hem metafizik hem de hukukî manzumeleri oluşturulmuştur. Hz. Muhammed^(sav) Efendimiz tarafından yeryüzüne indirilen bu vahyin ihtişamı karşısında, kendilerine ârifler denilen büyük İslâm sûfileri ve bu hayatı yaşayan insanlar, kendilerinde bazı farklılıklar, latiflikler hissetmeye başlamışlardır. İslâm tasavvufu dediğimiz bu anlayış ve mektebin içerisinde bulunan kişi, tekâmül ettikçe aynı zamanda latifleşiyor. Yani kesafet dediğimiz yoğunlaşmış, dünyevî, nefsanî ve maddî işlerle fazlaca boğulmuş, eskilerin tâbiriyle bu kesret pazarında çok fazla meşgul olmuş insanın, ister istemez kalbi de katılaşmaya başlamaktadır.

İnsanın, aldığı bazı manevî eğitimler neticesinde, kesret pazarından vahdete doğru yükselmesiyle beraber kalbinde bir rikkat ve incelik, gözünde yaş oluşmaya başlar. Merhamet duyguları öne çıkar. Her şeye hikmet nazarıyla bakmaya başlar. İster istemez her şeyde Rabbinin tecellisini görmeye başlar. Başkalarının kötü, çirkin dediği ve kerih gördüğü şeylerde bile O'nun izini aradığından, her şeyi güzel görmeye başlar. Böyle bir kimse de ister istemez *hûbdan hûba* yani güzelden güzele düşer. O Cemal-i Mutlak olanın, yeryüzünde diğer bir güzel Hz. Muhammed^(sav) Efendimizdeki tecellisini görmeye başlayıp o güzellikler içerisinde

de başı döner. Bu güzellik, ister istemez günlük yaşantısına da yansır ve gündelik hayatını estetize etmeye başlar.

Bu açıdan tasavvuf, İslâm tarihinde ve medeniyetinde, estetik bir ara bölgedir. Tasavvuf süzgecinden geçmiş olan İslâm dini, estetize edilmiş ilâhî bir yaşamdır. Eğer bugün, Osmanlı sanatı adı altında, hattıyla, çinisiyle, tezhibiyle, ciltçiliğiyle ve mimarisiyle ortada bir sanat eseri varsa, mabedlerimizde bir ölçü ve nizam varsa, bunda İslâm âriflerinin, meşayihünün himmet ve nefeslerinin de olduğunu unutmamalıyız.

İnsan, mesleği neyse bir müddet sonra onunla halleşmeye başlar. Bir kişi, güzel işlerle meşgul oldukça ister istemez incelemeye, latifleşmeye ve ortaya çok güzel sanat eserleri koymaya başlar. Mevlevîhaneler ve Osmanlı dergâhlarının her biri, bir tür eğitim ve güzel sanatlar merkeziydi. Mûsikîşinas, bestekâr, hattat şeyh efendiler, müzehhib ve müzehhibe insanlar bu tekkelerde yetişiyorlardı. Bir sanat eseri ortaya koyarken aynı zamanda seyr ü sülûk yapıyorlardı. Bundan dolayı o eserlerde bir bereket vardı ve bir ruhu yansıtıyorlardı.

Kur'ân'daki Estetik?

Kur'ân'ın öncelikle bir manası ve ruhu vardır. İslâm'ın manevî mekteplerinde şöyle bir anlayış vardır:

"El-insânu ve'l-Kur'ânu tev'emân."

Yani, *"İnsan ve Kur'ân ikiz kardeşler."* Aynı ruha sahiptirler. Birisi yeryüzüne indiğinde harfe ve safte bürünmüş ve Kur'ân dediğimiz kitap haline gelmiştir. Diğeri de ete kemiğe bürünmüş ve *insan* denmiştir. Esasen bunlar aynı tohumdurlar. Bugün elimizde tuttuğumuz kitap aslında mushaftır, Kur'ân değildir. *"İnnehû le Kur'ânun Kerîm fî kitâbin meknûn."*, *"Şüphesiz bu Kur'ân, gizli bir kitabın içindedir."* âyetinde de buyrulduğu gibi kitap, kitabın içindedir. Kur'ân, furkan, ümmü'l-kitap onun içindedir.

Levh-i mahfuz mertebesinde, bu iki ayrı nokta birleşmektedirler.
Cenab-ı Şeyh-i Ekber der ki:

“Bir kişi Kur’ân-ı Kerim’i okuduğunda aslında kendinden ayrı
bir kitap ve kendi dışında bir şey okuyor değildir.”

Binaenaleyh kendini okumaktadır, diyor. İnsanın Kur’ân’a bakışını bu şekilde tanzim ve tesis etmek gerekir. İslâm sanatlarının ve estetiğinin tezahür planına, kendini dışavurum alanına indiğimizde, onun zaman ve mekânla doğrudan irtibatının var olduğunu görürüz. Aslında her şeyin başı, bir konuya nereden baktığınıza bağlıdır.

İNSAN, ESTETİK VE TASAVVUFA DAİR¹

Fert ve cemiyet bazında Müslüman hayatını şekillendiren Kur'ân ve Sünnet, aynı zamanda İslâm sanatının üzerine bina edildiği ana temeli oluşturur diyebilir miyiz? Buna göre İslâm sanatı deyince ne anlamalıyız?

Sorularınızı cevaplamaya başlamadan evvel, sizde de modern zaman dindarlarının sıkça yaptığı bir usûl hatasını görüyorum. O da, dinimizin yazılı kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'in, her şeyde olduğu gibi sanat anlayışımızın veya estetiğimizin de doğrudan ve esas metinleri olduğu vurgusu. Yabancı dillerde buna "textualism" yani "metincilik" denilir. "Her ne arıyorsan metinde var." denilirken, bununla tek başına gramatik ve lengüistik özellikler anlaşılır olması, bana göre bir problemdir. Kendisi de yazılı bir metin olan Kur'ân'da, "*kitap taşıyan eşek*" diye tenkidî bir ifade vardır. Halbuki dinin beşer hayatında kendini görülür kılması ancak -tâbiri mazur görün- kod çözücü (*dekoder*) veya filtre dediğimiz bir ara bölgeden geçtikten sonraki bir ikinci üretim merhalesiyle gerçekleşir.

Doğru, kadîm asırlardan bu zamana kadar sanatın, felsefenin ve bütün düşünce tarihinin arkasında dinlerin olduğu bilimsel bir gerçek. Bunda hemen hemen bütün sanat tarihçilerinin ittifakı var. Fakat dinler, bu beşer üretiminde metinleriyle bulunmaktan

---

¹ 1453 *İstanbul Kültür ve Sanat* dergisi, yıl: 2014, sy: 19, Söyleşi: Betül Eren-Esra Erkal.

ziyade içinde barındırdıkları mananın, âlimler, ârifler, bilgeler tarafından yorumlanmasından sonra kendilerini dış dünyada tezahür ettirirler. Tabii ki yazı ve ona merbut sanatlarda, bizatihi metinler de birer eser (obje) olarak kullanılabilirler ki nitekim buna dair çok fazla örneğimiz bulunmaktadır. Sizin hususi sorunuz olan “din ve sanat irtibatının teorik çerçevesi” ise tam manasıyla bir yorumlama, bir tefsir etme, bir açıklama süreciyle ortaya çıkar. Dolayısıyla o beşerî ara bölgeyi atlamamak gerekiyor. Çünkü her ne olursa olsun yazılı hale gelmiş bir metin, sabittir, statiktir. O metni konuşturacak olan, o metni yorumlayacak olan, o metni tatbik edecek olan, o dine tâbi bilgilerdir.

Bunu İbn Arabî diliyle şöyle ifade edebiliriz: Hz. Muhammed’e münzel olup onun ağzından kayda geçirilmiş metin, oradan ikinci merhale olarak kulûb-i ârifana nâzil olur ve bast olur. İlk devrede, bu kadar mühim bir metni hemen yazılı olarak kayda geçirmek için aşırı bir gayret göstermekten ziyade, hıfz edilmek ve içselleştirilerek muhafaza altına alınması yoluna gidilmesi, bence üzerinde düşünülmesi lazım bir konudur. Mana, fem-i muhsinden fem-i muhsine intikal etmelidir. Araya Şeytan girmemelidir.

Bu meselenin ne kadar mühim bir merhale olduğunu teyit etmek için şöyle bir karşıt soru soracağım size: Tarihte, mesela orta zamanlarda, İslâm sanatlarının, estetiğinin doğmasına sebep olan, buna zemin teşkil eden Kur’ân ve Sünnet’in, modern zamanlara gelince tâbir caizse sadece bir ceza infaz hukuku kitabı haline getirilmesi, mesela “kafa kol kesme”nin şeklinin araştırıldığı bir metin olması, sizce nasıl olmuştur? Nasıl bir ikinci merhale ile böyle bir üretim çıkmıştır ortaya. Bu yaklaşım sahipleri de, “Kaynağımız Kur’ân ve sünnet!” diyorlar. Şimdi ne oldu, hangi ana parçalar kayboldu da bu tezgâhtan böyle ürünler çıkmaya başladı. Kim bu cihazın ayarlarıyla oynadı, onu bulmak gerekir. Sonra da tamirci çağırarak gerekir. Bence bu sorunsal, bugünün Müslümanlarının önündeki en entelektüel sorudur.

Gelin bir atölye çalışması yapalım sizlerle. Çok güzel bir Peygamber sözü vardır, yazılı kaynaklarda. Diyor ki: “*Innallah Cemilûn yuhibbu’l-cemâl*” Türkçesi şu demek: “*Allah Cemil’dir, güzeldir ve cemâli, güzellikleri sever.*” Bu bir söz. Ama kim telafuz ediyor; Peygamber. Yani el-Cemil’in kendisini, yeryüzünde onun üzerinden izhar ettiği mihver kişi. Hikmetin ve cemâlin mazharı (*locus*). Bu sözü, bir Osmanlı ârifi önce yazılı metinde görüyor, okuyor, sonra bu söz onda bir karşılık buluyor ve tıpkı döllenmeye hazır bir rahim gibi kalbine intikal ediyor. İngilizce tâbirle, salt “reading” ile başlayan süreç, “understanding” ve oradan da “unveling” süreçlerine doğru ilerliyor. Ancak ondan sonra çocuk doğuyor. Bu sefer başlıyor şerh etmeye, neyin ne olduğunu. Estetize bir Tanrı anlayışından bahsediyor mesela. *Allah güzeldir ve güzellikleri sever*. Dolayısıyla bu söz, bir ârifin kendini gerçekleştirmede, üzerinde yorum yapmada, felsefe çıkarmasında ilk etken (sperm) iken, onun bu tâliminden etkilenen ve onunla hallenen dinleyenleri arasında kabiliyeti olan kimselerde bazı sanat eserlerinin doğmasına sebebiyet veriyor. Görüyor musunuz müteakip tesir teselsülünü.

Bu söz, yapısından, ihtiva ettiği mananın derinliğinden dolayı bir hattata ilham kaynağı oluyor, “Ben bu güzel sözü yazmalıyım.” diyor, “Şu sözü bir ser-levha yapayım, mücessem kılayım.” Abdestini alıyor, eline kalemini, divitini alıyor ve bu sözü bir güzel yazıyor. Sonra bir müzehhib veya müzehhibe o yazıyı görüyor ve diyor ki: “Yazının manası çok güzel, Allah var hattat da çok güzel yazmış, ben de buna çok güzel bir tezhip yapmasam olmaz.” Üzerinde 3-5 ay çalışarak nefis bir tezyinat yapıyor. Sonra bir sanatkâr marangoz, buna güzel bir çerçeve yapıyor. Bu levhayı bir güzel insan, güzelden anlayan kimse alıyor evinin, tekkesinin, askeriyesinin, sarayının duvarına asıyor. Burada anlattığım bir hikâye değil. (Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin bu nefis levhasını TIEM’de muhakkak ziyaret ediniz).

Bakınız bir söz, bir dinî metin nasıl zincirleme doğumlara sebebiyet veriyor. “Yine hûbdan hûba düşmek” çevrimi, işte böyle bir zincirleme reaksiyonla ortaya çıkıyor. Fikirler birbirini tetiklerler.

Peki, sonra ne oldu da günümüzde dinin metinleri, eskilerin dediği gibi bu letafete, estetik düşüncelere bağlı latif insan tipi üretmez hale geldi. Hatta bilakis dindarlık ve kabalık özdeşleşir oldu. Bu zihnî ve fikrî kabalık, bireysel ve toplumsal anlamda da kaba dindar tipini doğuruyor. Bu sorunun cevabı da; o güzel insan tipinin çıkarılmasında kullanılan aradaki o dekoderin, filtrenin kayıp olmasındadır. Filtre demek şu demektir. Ben size öyle bir filtre kullanırım ki, dünyanın en barışçı olduğu iddiasında olan Budizm’den, Hinduizm’den yahut Hristiyanlıktan, dünyanın en büyük terörist akımını çıkarabilirim. Nitekim çıkmadı mı? Bunun örneklerini Haçlı Seferleri’nde, Srebrenitsa’da, Myanmar’da gördük. Bu, her din için söz konusudur.

Günümüzde İslâm sanatındaki durağanlık, manevî kemalattaki zafiyetlerden kaynaklanıyor olabilir mi?

Tabii ki. Bu zaten bütüncül bir yaklaşımdır. Eğer biz, estetize filtrasyonumuzu kaybetmişsek bunun insan numunesini, tiplemesini de hemen kaybediyoruz. O bir ârif tiplemesidir. Bir bilge insan, nazif insan, zarif insan tiplemesidir. Kesafetten letafete çıkmak o ârifin zaten mesleğidir. Ârifin dikey anlamda, seyr ü sülûk anlamında ruhunu inceltmesi, onda bir tür zevk-i selimin de ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Bunun en somut örneklerinden biri de şiirin ortaya çıkışıyla ilgilidir. “Ben hayatımda şiir nedir bilmezdim, şiirden zevk almazdım.” diyen bazı kimselerin, “Ne zaman ki seyr ü sülûke girdim, bende bir şiiriyet kabiliyeti gelişti ve şiir söylemeye başladım.” dediklerini biliyoruz. Kim bu? Mesela Mevlânâ, mesela Niyazi Mısırî.

Niyazi Mısırî diyor ki:

“Ben şair olma hevesinde değildim. Şair olası değildim ama seyr ü sülûkte yaşadığım şeyler benim dilimi çözdü, açtı.”

Biz buna sünûhat diyoruz. Birdenbire gelişler, birdenbire doğuşlar başlar. Bendeniz bu halin analizini *Sûfi ve Şiir* isimli kitabımda yaptım. Şiirin birdenbire, vehbî olarak ortaya çıkışını anlatan önemli bir bölüm var orada. Ruhsal zevklerde incelleme, şiirin manasında kendisini gösterdiği gibi biçiminde de kendini gösteriyor. “Yine hûbdan hûba düştü gönlüm” diyen kişi, güzelden güzele, diyor, kötüye düştü gönlüm, demiyor. Demek ki güzellikler içerisinde bir makamdan bir makama geçmekte olan kişi, içteki güzelliğini dışarı da yansıtıyor.

Tekke, dergâh gibi mekânların aynı zamanda sanat üreten yerler olduğunu biliyoruz. Bu yerlerin, Türk-İslâm sanatının oluşmasına ve tekâmülüne nasıl etkisi olmuştur? İslâm sanatı, tasavvuftan nasıl beslenmiştir?

Başlangıçta size filtre dedim, dekoder dedim. Kod çözücü demek, kodları çözen demek, bir ara bölge, bir yorum bölgesi. Bunları çok önemsiyorum ben. Bunlarsız bir din konuşturulamaz. Dekoder gibi birtakım farklı kavramlarla izah etmeye çalıştığım şeyin, geleneğimizdeki tam karşılığı tasavvuftur. Tasavvufu, siz sorduğunuz, adını da koyduğunuz için söylüyorum. Dolayısıyla tasavvuf çok önemli. Günümüze gelinceye kadar İslâm’ı, İslâm kaynaklarını, İslâm esaslarını letafete, sanata, inceliğe doğru yönlendiren ve yorumlayan en önemli filtre olmuştur. Özellikle bizim tarihimizde, yani Selçuklu-Osmanlı dönemi İslâm ekollerindeki sanatçıların, edebiyatçıların, estetize yaşayanların yegâne filtresinin tasavvuf olduğunu ve tasavvuf yolundan sonra bu üretimlerin ortaya çıkıp çoğaldığını görmekteyiz. Burada tasavvufun etkisi iki türlüdür. Birincisi doğrudan, ikincisi dolaylı.

Doğrudan yöntemde; bir kişi seyr ü sülûk gördükten sonra, kendisi ferdî olarak incelince ister istemez ortaya şiir söyleme sanatı gibi şeyler çıkıyor. Ben şair olayım, diye şiir söylemiyor ama metafizik bir şey anlatmak istiyor. Bir yüksek metafizik konuyu, düz yazıyla ancak 15-20 sayfada, belki bir ciltte anlatması

mümkün olabilecek iken, bir beyitte bu sırları dercedebiliyor. Dolayısıyla şiir, yüksek irfan dilinin kaçınılmaz bir üslubu oluyor. Çünkü şiir, remiz yatağıdır, sembol yatağıdır. Düz yazıdan farklı olarak şifreli konuşma imkânı sunan bir alandır.

Dolaylı yöntemde ise; siz zaten bir ehl-i hirefsiniz, sanatkâr birisiniz, bir hattatsınız ama ne yazacağınızı bilmiyorsunuz. Belki kaleminiz güzel. Kalem güzelliği, aynı zamanda yazacağınız şeyin manasının da güzelliğini getirir. Eğer tasavvuf ocaklarında bulunmuş bir kimseyseniz, -Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile Mevlevîhane; Şeyh Galip'le Mevlevîhane irtibatını kurabiliriz- öyle bir yerde yetişmişseniz, ister istemez size, modern tâbiriyle imgelem yahut hayal hazinesi sunuyor bu dünya. Tasavvuf dünyası, müthiş zenginlikte bir semboller âlemi sunuyor. Ve bu, sizin bu soyut düşünceleri plastik sanatlara, levhaya, harflere veya hakkaksanız bir taşta hatta bir tespih ustasının tespih tanelerine yansıtmasını sağlıyor. İşte o aradaki bölge bu açıdan çok önemli. Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, bu manada ilham kaynağı kitaplardan biridir. Kur'ân-ı Kerim ve sünnetin en önemli dekoderlerindendir *Mesnevî*. Biz sadece linguistik çalışmalara tefsir demeye başladık. Kur'ân'ı, sarf ve nahiv açısından açıklayan çalışmalara tefsir der olduk. Oysaki Kur'ân'ın manasını anlatan bazı çalışmalara niye tefsir demeyelim. Bana göre bu açıdan *Mesnevî*, çok önemli bir Kur'ân tefsiridir. Bu söylediğim yeni bir şey değildir, çünkü ben, kaybolmuş geleneğin ihyası taraftarıyım, geleneksel bir insanım. Modernist İslâm yaklaşımlarına uzak duruyorum.

Tekke neticede bir mekân adı. Cami bir mekân adı. Bu mekânlarda ne yapılıyor? İbadet yapılıyor. Bu ibadet her yerde yapılabilir fakat siz tekkeyi yaparken, diyelim ki eğer devranî bir tarikatsanız, bir semahaneye, bir tevhidhaneye ihtiyacınız var. İster istemez altı köşeli, sekiz köşeli bir salona ihtiyacınız oluşuyor. Bunun mimarisi ortaya çıkıyor. Bunun kuşak yazıları yazılıyor, mimari şekli ona göre oluşuyor. Selçuklu kervansaraylarının, Selçuklu medreselerinin, Selçuklu darüşşifalarının portalleri, giriş